

SLUIT DE VOEDSELKRINGLOOP!

GEZONDE GRONDEN
HAAGS MILIEUCENTRUM

Op weg naar duurzame regionale voedselproductie
en -consumptie op basis van een gezonde bodem

Haags Milieucentrum
Gezonde Gronden
juni 2010

Redactie: Bessie Schadee (*Gezonde Gronden*)
Job Suijker (*Haags Milieucentrum*)
Frans van der Steen (*Haags Milieucentrum*)

Fotografie: Sandra Kamphuis (voorpagina, pag. 21, 30)
Ben van Leeuwen (pag. 13, 24 (midden), 25, achterpagina)
Menno Swaak (pag. 3, 24 (boven en onder))

Vormgeving: Wiesje Korf

Haags Milieucentrum
Groot Hertoginnelaan 203
2517 ES Den Haag

070 30 50 286
info@haagsmilieucentrum.nl
www.haagsmilieucentrum.nl

Gezonde Gronden
Weimarstraat 23
2562 GN Den Haag

070 356 9978
info@gezondegronden.nl
www.gezondegronden.nl

Voorwoord

Voedsel is in het rijke Westen zo overvloedig aanwezig dat we ons nauwelijks kunnen voorstellen dat dit wel eens anders is geweest. Volkeren en beschavingen zijn ten onder gegaan doordat voedsel niet meer in voldoende mate beschikbaar was. Te weinig mensen beseffen dat we de komende decennia op het gebied van voedselzekerheid voor grote veranderingen staan. Dat komt door innig met elkaar verweven mondiale ontwikkelingen zoals een groeiende wereldbevolking, klimaatveranderingen, verwoestijning, waterschaarste, verslaving aan eindige fossiele brandstoffen, sterk stijgende vleesconsumptie en de concurrentie van de productie van biobrandstoffen met voedsel. We kunnen ons dus maar beter goed voorbereiden op de gevolgen van de dreigende voedselcrisis voor onze regio. Dit rapport laat zien dat die voorbereiding niet ligt in de inzet van nog meer grootschalige technologie, fossiele energie, water, kunstmest, landbouwgif, gewassen, antibiotica en hormonen. Dat is namelijk eerder de oorzaak van het probleem.

Het kunnen waarborgen van voldoende en gezond voedsel begint bij het beseffen dat we voor onze voedselvoorziening volkomen afhankelijk zijn geworden van de wereldmarkt. Die wereldmarkt is uitermate grillig. Daar hebben we geen greep op. Om het aanbod van voldoende en gezond voedsel zeker te stellen, pleit dit rapport dan ook voor het verkleinen van die afhankelijkheid van de wereldmarkt door een grotere mate van regionale zelfvoorziening. Dat kan door regionaal voedselkringlopen zo veel mogelijk te sluiten en door over te schakelen op duurzame landbouw. Bij 'biologische

landbouw' denken de meeste mensen vooral aan het afzien van kunstmest en pesticiden. Maar de basis van een houdbare landbouw is de kwaliteit van de bodem. Het gaat om een levende bodem met veel organische (kool)stof en natuurlijke voedingsstoffen. Een gezonde bodem die duurzaam wordt behandeld, is veerkrachtig en in staat zich na een oogst te regenereren. Een bodem die door zijn structuur een sponswerking heeft waardoor water beter vastgehouden en langer benut wordt.

Deze duurzame kringlooplandbouw heeft talloze voordelen. Voordelen als het gaat om werkgelegenheid, kosten, gezondheid

en biodiversiteit, om educatie en recreatie en tot slot 'klimaatvoordelen' door het drastisch verminderen van het energiegebruik en het aantal voedselkilometers en door het binden van CO₂. Nederland zit voor de overschakeling naar een meer regionale en duurzame landbouw in een relatief gunstige positie. Dat komt door de beschikbaarheid van voldoende water en in potentie vruchtbare landbouwgrond en doordat de klimaatveranderingen, volgens de beste wetenschappelijke inzichten waarover we beschikken, voor Noord-Europa relatief mild zullen uitvallen.

Meer voedselzekerheid betekent ook minder en beter vlees eten. Wereldwijd staat 80% van het landbouwareaal ten dienste aan de veehouderij en meer dan 40% van de wereldgraanoogst wordt door de veehouderij opgeslokt, terwijl voor 1 kg vlees grofweg 5 kg graan nodig is. En met één vleesloze dag per week zouden alle klimaatdoelstellingen van de Nederlandse regering voor huishoudens voor 2012 gerealiseerd zijn. Deze cijfers en veel meer zijn te vinden in het onlangs gepubliceerde 'Pleidooi voor een duurzame veehouderij; einde aan de georganiseerde onverantwoordelijkheid' waarin ruim honderd hoogleraren de structurele hervorming van de intensieve veehouderij met kracht bepleiten. Daarin ook de uitspraak: "De Nederlandse veehouderij kan toekomst hebben als ze afscheid neemt van steeds verdere schaalvergroting en productie voor de wereldmarkt, en zich in plaats daarvan meer richt op de productie voor eigen land". Hun aanbevelingen zijn als bijlage aan dit rapport toegevoegd.

Tot slot willen we nog afrekenen met een hardnekkige mythe. Dat is het idee dat het massaal overschakelen op duurzame landbouw de groeiende wereldbevolking en onze eigen bevolking niet zou kunnen voeden. Om vast een tipje van de sluier op te lichten: volledige omschakeling naar biologisch zou volgens de FAO de wereldvoedselproductie met 32% doen toenemen en uit onderzoek blijkt dat in ontwikkelingslanden biologische landbouw tot drie keer hogere opbrengsten heeft - en dat ook nog tegen lagere kosten.

Wij hopen u geprikkeld te hebben tot het lezen van dit rapport dat analyseert, denklijnen uitzet en alternatieven aangeeft waarmee diverse mensen in onze regio al volop bezig zijn. Laten we deze initiatieven de steun geven die ze verdienen.

Frans van der Steen (directeur Haags Milieucentrum)

blz. 3	Voorwoord
7	Inleiding
9	1. De noodzaak van een duurzame voedselproductie en -consumptie
9	1.1 Neveneffecten van onze moderne voedselproductie
13	2 Regionale duurzame landbouw op basis van een gezonde bodem als oplossing
13	2.1 Effecten van een gezonde bodem
14	2.2 Effecten van regionale/ lokale landbouw
15	2.3 Effecten van duurzame landbouw
15	2.4 Effecten van duurzame regionale voedselproductie en -consumptie van gezonde bodem
17	3 Ontwikkelingen op het gebied van duurzame regionale productie en -consumptie van voedsel
17	3.1 Wereldwijde aandacht voor verduurzaming landbouw
19	3.2 Landelijke overheid en verduurzaming landbouw, versterken relatie stad-platteland
20	3.3 Concrete stappen richting duurzame regionale landbouw wereldwijd
21	3.4 Concrete stappen richting duurzame regionale landbouw in Nederland
23	4 Ontwikkelingen in de regio Zuidwest Randstad
23	4.1 Gezonde Gronden
25	4.2 Andere initiatieven in de regio
26	4.3 Duurzame voedselproductie en consumptie in de Zuidwest Randstad 2009
28	5 Stappen naar een duurzame regionale voedselproductie en -consumptie
28	5.1 In de ommelanden
29	5.2 In de steden en dorpen
29	5.3 De wisselwerking tussen stad en ommelanden
31	6 Aanbevelingen om regionale duurzame landbouw op gang te krijgen
33	7 Rapporten, boeken en artikelen
34	Bijlagen:
34	I Lijst denktankleden
35	II Onderzoeksvoorstel duurzame regionale voedselproductie en potentiële zelfvoorzienendheid
36	III Pleidooi voor een duurzame veehouderij

Inhoud

Voor artikelen en interessante links verwijzen we u naar de websites www.haagsmilieucentrum.nl en www.gezondegronden.nl

“Veel burgers en bedrijven nemen (vaak lokale) initiatieven gericht op kwaliteit van voedsel. Burgers verbinden met regionale producten en de stedeling verbinden met het ommeland vormen hierbij meestal het oogmerk.

Deze initiatieven dragen bij aan de (her)waardering van duurzaam en gezond voedsel en de aandacht voor de oorsprong ervan. Kwaliteit, smaak, genieten en gezond zijn sleutelwoorden. Genoemde burgers en bedrijven zijn bij uitstek ambassadeurs voor duurzamer en gezond voedsel. Zij betrekken consumenten letterlijk bij voedsel en kunnen hen verleiden tot een duurzamere en gezondere voedselconsumptie.

Deze initiatieven verdienen daarom steun. Ik wil hen handvatten bieden die de kans verhogen dat hun activiteiten slagen en hen de gelegenheid bieden om hun kennis met anderen te delen. ”

Inleiding

In samenwerking met het initiatief Gezonde Gronden heeft het Haags Milieucentrum (HMC) in 2008 een Denktank rond duurzame regionale voedselvoorziening georganiseerd, waarin deskundigen uit het veld en belangrijke initiatiefnemers uit de regio zitting hadden. Het HMC heeft als doel Den Haag duurzamer te maken en regionale voedselvoorziening is voor het centrum een nieuw, steeds belangrijker onderwerp.

Het burgerinitiatief Gezonde Gronden is in september 2006 ontstaan, met als uitdrukkelijk aandachtsgebied het herstel van de gezondheid van de Nederlandse bodem en de regionalisering van onze voedselvoorziening om te komen tot een regionale groene economie.

Het initiatief richt zich op wat in dit rapport wordt genoemd de Zuidwest Randstad: het gebied ten Noorden van Leiden, Land van Wijk en Wouden, Midden Delfland, Pijnacker, het Westland en op de steden Den Haag en Leiden. Gezonde Gronden initieert nieuwe projecten die bijdragen aan een regionale duurzame economie op gezonde bodem, en spoort bestaande initiatieven op om die met elkaar te verbinden en op te schalen.

Regionalisering van de voedselproductie, -distributie en -consumptie gebaseerd op duurzame kringlooplandbouw van gezonde bodem is het alternatief dat de Denktank voor ogen heeft en dat op een aantal plaatsen in de wereld in praktijk wordt gebracht.

Het gaat in dit rapport om land- en tuinbouw zowel in de 'ommelanden' als in de stad zelf: stadslandbouw. Ook de (landelijke) overheid, met name het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, heeft zich voor duurzame voedselproductie en -consumptie uitgesproken (Nota Duurzaam Voedsel 2009). Versterking van de regionalisering is geen thema in de nota, maar men wil wel de relatie stad-platteland versterken en de consument aanzetten tot een gezondere en duurzamere voeding.

Burgers krijgen steeds meer belangstelling voor het verbouwen van voedsel in hun directe leefomgeving. Dit biedt hun handelingsperspectieven in een tijd waarin steeds meer geklaagd wordt over gebrek aan invloed op de samenleving.

De commercie speelt in op deze trend. Vele tuintijdschriften hebben aandacht voor het kweken van groenten in de stadstuin.

Het is duidelijk dat er een veranderingsproces aan de gang is vanuit de burgers en organisaties zoals Gezonde Gronden. Veel hangt af van de politieke keuzes die de komende drie jaar worden

gemaakt. De vraag is in hoeverre overheden, de politiek, bedrijven, boeren, tuinders en burgers gezamenlijk handen en voeten gaan geven aan een duurzame samenleving. En daarmee ook de stap maken naar op een bewuste manier met voedsel omgaan.

De Denktank heeft onder andere geïnventariseerd wat er al is in de Zuidwest Randstad en welke mogelijkheden er zijn. Tevens heeft zij meegekeken en geadviseerd over de projecten die Gezonde Gronden heeft geïnitieerd en begeleid. De Denktank kreeg onder meer als doelstelling mee het stimuleren van duurzame productie en consumptie van regionaal voedsel van gezonde bodem.

Dit rapport is geschreven onder verantwoordelijkheid van het Haags Milieucentrum en Gezonde Gronden, waarbij onder meer gebruik is gemaakt van de expertise en visies van de leden van de Denktank (zie bijlage1). Zonder hun enthousiasme en inbreng was Gezonde Gronden niet in zo korte tijd tot bloei gekomen. Wij zijn hen zeer dankbaar voor hun bijdragen.

Aan dit rapport is een DVD toegevoegd die is samengesteld uit video- en fotomateriaal van de eerste drie jaren (september 2006-2009) van het burgerinitiatief Gezonde Gronden.

drs. C.W.E. (Bessie) Schadee (Gezonde Gronden) ir. J. (Job) Suijker (Haags Milieucentrum)

1.

De noodzaak van een duurzame voedselproductie en -consumptie

Onze huidige moderne manier van voedsel produceren is een complexe en wereldomspannende aangelegenheid. Boeren produceren vooral voor de wereldmarkt, in grote volumes en tegen lage prijzen. Consumenten kopen via de supermarkt voedsel dat uit heel de wereld kan komen. Afstand en seizoen zijn betrekkelijke begrippen geworden. Voor de consument vormt de prijs meestal het enige afwegingscriterium. Deze relatief 'nieuwe' wijze van voedsel produceren, distribueren en consumeren heeft ook tal van bijeffecten voor milieu, bodem, dier, plant, mens en samenleving.

Deze bijeffecten nemen nu een zodanige omvang aan, dat gevestigde instituten zoals de Verenigde Naties (UNEP, FAO) alarm slaan. Ook de Nederlandse overheid (o.a. Ministerie van LNV) toont zich steeds bewuster van deze schaduwzijde.

Naast de voorgenoemde landbouw ontstond vrijwel gelijktijdig de biologische landbouw, een beweging in de landbouw die de negatieve effecten van de moderne landbouw wilde vermijden. De biologisch-dynamische landbouw ontstond al in de jaren '20 op basis van de antroposofie. Later kwamen ook andere landbouwvormen, zoals kringlooplandbouw en meer streekproductgerichte landbouw in zwang. Samen vormen zij een klein, maar (in Nederland nog langzaam) groeiend percentage van de totale landbouw.

In het kader van dit rapport voert het te ver om alle neveneffecten van de moderne landbouw uitgebreid te behandelen. We volstaan hier met een beknopt overzicht.

1.1 Neveneffecten van onze moderne voedselproductie

Voedselproductie is tot de tweede helft van de vorige eeuw altijd een regionale (of lokale) kwestie geweest. Dat wil zeggen dat voedsel in dezelfde regio zowel werd geconsumeerd als geproduceerd en de resten vervolgens werden gecomposteerd en hergebruikt, met relatief korte distributielijnen. Slechts een beperkt aantal gewassen werd over grotere afstand vervoerd. Er werd kleinschaliger gewerkt in samenhang met lokale kringlopen, met vele lokale zaadvariëteiten en met beperkte extra mankracht (paardenkracht).

Vooralsinds WO II raken de productie en consumptie van voedsel steeds minder regionaal georiën-

teerd en neemt het aantal voedselkilometers toe. Door de goedkope fossiele brandstoffen (olie en gas) is afstand geen beperkende factor meer en kan, mede door allerlei vormen van mechanisering, de kostprijs van landbouwproducten en vlees steeds verder naar beneden. Bovendien is ook de teelt van land- en tuinbouwgewassen energie-intensiever geworden (kunstmest, pesticiden, mechanisatie). Het gebruik van - de zeer veel fossiele energie vergende - kunstmest heeft een grote vlucht genomen. Daarmee is de verbinding verbroken die vroeger bestond tussen de lokale kringloop van mest, compost en de vruchtbaarheid van de bodem. De energie-intensiviteit van de veehouderij is zelfs nog groter geworden, aangezien vlees en zuivel per definitie al energie-intensiever zijn dan plantaardig voedsel.

Kunstmest

- bevat stikstof, kalium en fosfor (tekort dreigt)
- versnelt de verbranding van nog opgeslagen organische stof in de bodem
- spoelt makkelijk uit en komt dan in de omgeving terecht (eutrofiëring)
- vereist veel fossiele energie bij de productie
- forceert groei van planten, waardoor ze minder tijd hebben om voeding uit de bodem op te nemen
- maakt planten te lang, te dun en daardoor staan ze minder stevig
- maakt planten kwetsbaar voor plagen en ziekten

De bijeffecten van deze globalisering komen op een aantal terreinen terug. Een hoog fossiel energieverbruik draagt aanzienlijk bij aan de opwarming van de aarde (men schat de bijdrage van de landbouw wereldwijd op 19%). Onze voedselzekerheid komt in gevaar doordat we voor ons voedsel steeds afhankelijker worden zowel van de rest van de wereld als van de beschikbaarheid en de prijs van fossiele energie. Zou zich anno 2010 een ramp voordoen waardoor fossiele brandstoffen niet beschikbaar zijn voor transport, dan zijn de supermarkten van een stad als Den Haag binnen vier dagen door hun voedsel heen. Dit is mede het gevolg van het gebrek aan voorraad door moderne bevoorradingstechnieken als just-in-time management.

De moderne landbouw verschilt ook van het verleden door zijn grootschalige monoculturen met daarbij behorend kunstmestgebruik, bestrijdingsmiddelen en zware landbouwwerktuigen. De moderne glastuinbouw is daarin het meest geïndustrialiseerd.

Bijeffecten van deze verandering van werkwijze zijn onder andere de

achteruitgang van de kwaliteit van de bodem en het bodemleven, het lagere gehalte aan koolstof in de bodem, inklinking van de bodem, uitspoeling van kunstmest en het achterblijven van bestrijdingsmiddelen op de planten en in de bodem.

Inmiddels lijkt door het overvloedige kunstmestgebruik ook het einde van de wereldvoorraad fosfor in zicht te komen. Schaarste en daarbij behorende forse prijsverhogingen lijken onvermijdelijk.

Er zijn aanwijzingen dat de kwaliteit van en/of het gehalte aan voedingsstoffen in de planten wordt verminderd door eenzijdige kunstmestvoeding en geforceerde groei. Dit heeft o.a. tot gevolg dat er minder sporenelementen in de planten aanwezig zijn en dit heeft effect op de gezondheid van de mens. Ook achtergebleven resten van bestrijdingsmiddelen in planten en dieren zijn schadelijk voor de gezondheid van de mens.

De moderne veehouderij is aan schaalvergroting en industrialisering onderhevig. Zij produceert

Bodemleven is de verzamelnaam voor ondermeer wormen, roofoaltjes, roofmijten, springstaarten, nematoden, schimmels en bacteriën. Het zorgt voor de afbraak van het grove organische materiaal. Hierbij komen afvalstoffen vrij die dienen als voeding voor andere bodemorganismen of die in vloeibare vorm door de plant worden opgenomen. Dat het bodemleven een belangrijke rol speelt staat vast. Overigens is nog lang niet duidelijk wat er allemaal in de bodem gebeurt. Bodemleven zorgt daarnaast voor een goede bodemstructuur.

“Food security exists when all people, at all times, have physical and economic access to sufficient, safe and nutritious food that meets their dietary needs and food preferences for an active and healthy life”

(World Food Summit, 1996).

Voedselzekerheid bestaat wanneer alle mensen, altijd fysieke en economische toegang hebben tot genoeg, veilig en voedzaam voedsel dat voldoet aan hun dieetbehoeften en voedselvoorkeuren voor een actief en gezond leven. (Wereld Voedsel Top, 1990)

een groot mestoverschot van lage kwaliteit als gevolg van het niet grondgebonden houden van vee (geïndustrialiseerde veeteelt) en daarmee samenhangend de grootschalige import van veevoer uit ontwikkelingslanden. Daarnaast eist de vleesproductie verhoudingsgewijs veel landbouwareaal op (gemiddeld een factor 4) en heeft de industriële veeteelt ook negatieve effecten op het welzijn van dieren en de kwaliteit van het vlees. Bij een dergelijke productie wordt overvloedig gebruik gemaakt van antibiotica en hormonen. Dit slaat uiteindelijk terug op de gezondheid van de mens, aangezien

dier en mens resistent worden voor antibiotica en de resthormonen invloed hebben op de hormoonhuishouding van mens en dier.

Ook gentechnologie vormt een bedreiging, met name omdat deze tot nu toe wordt ingezet om gewassen met hoge opbrengst te telen. Bovendien vereisen deze gewassen een hoog waterverbruik en nog steeds kunstmest en pesticiden. Het kweken van rassen die zichzelf niet kunnen voortplanten, vergroot de afhankelijkheid van de boer van multinationale bedrijven en verhoogt hun kosten.

Veel van de producten die de consument in de supermarkt aantreft, zijn bewerkte primaire agrarische producten. Daarbij wordt veel energie gebruikt en dus CO₂ uitgestoten. Steeds meer producten moeten permanent worden gekoeld. Daarnaast gebruikt de voedingsmiddelenindustrie ook een heel arsenaal - niet noodzakelijk natuurlijke - stoffen om

De Nederlandse veehouderij produceert inmiddels 70 miljard kg mest per jaar (meer dan 4.000 kg per Nederlander), met als gevolg verzuring en vermisting van de bodem en het oppervlaktewater, en vervuiling van het grondwater. Dit alles vormt een bedreiging voor natuurgebieden: heidevelden en duinen vergrassend door bemesting met ammoniak vanuit de lucht, terwijl lager gelegen soortenrijke graslanden en moerasbossen ook nog eens een flinke portie nitraat en sulfaat met het grondwater krijgen toegediend. Deze overbemesting, veroorzaakt door de veeindustrie, vormt een van de grootste bedreigingen van de flora in onze natuurgebieden, met als gevolg dat Nederland zijn Europese verplichtingen om bepaalde natuurdoelen te realiseren (Habitatrichtlijn, Natura-2000) waarschijnlijk niet zal halen. De hoge mestgiftten bedreigen op sommige plaatsen bovendien de drinkwatervoorziening. Veelzeggend is dat de Europese nitraatnorm voor drinkwater onder landbouwpercelen bijna overal wordt overschreden. Via de wisselwerking met de ondergrond kunnen hoge mestgiftten bovendien leiden tot verhoogde concentraties aan gevaarlijke stoffen, zoals sulfaat en arseen.

Ook de fauna in onze natuurgebieden heeft te lijden. Zo heeft overbemesting geleid tot een decimering van het aantal grote insecten in het enorme Nederlandse areaal aan graslanden, met grote gevolgen voor al het leven dat van die insecten afhankelijk is (weidevogels, zwaluwen, amfibieën, libellen).
(Pleidooi voor een duurzame veeteelt, april 2010)

“Klimaatverandering en de groeiende productie van biobrandstof leveren grote risico's op voor de lange termijn voedselzekerheid.” *Landbouw en Voedselorganisatie van de VN (FAO) in: How to Feed the World in 2050, 2009.*

de smaak, geur, kleur en houdbaarheid van de producten te veranderen. Deze stoffen, en zeker de cocktail van deze stoffen, komen onze gezondheid niet ten goede.

Het gangbare mondiale voedselsysteem met zijn lange aanvoerlijnen zorgt ook voor een ongekennde verspilling van voedsel. Een schrijnende situatie in het licht van de honger in de wereld, maar ook in het licht van alle (fossiele) energie die in de productie wordt gestoken. Dit treedt voornamelijk op in de westerse wereld en in de grote steden van de rest van de wereld. Het gaat om het voedsel dat ergens in de keten van productie naar consumptie verloren gaat en direct tot afval wordt. Daarnaast wordt, afhankelijk van de productgroep, 30 tot maar liefst 50% van de voedselproductie verspild in de totale keten van productie, verwerking, vervoer en verkoop. Er wordt geschat (LNV 2009) dat Nederlandse consumenten jaarlijks bovendien 8 tot 11% van het door hen gekochte voedsel weggooien.

De wijze waarop in het Westen moderne landbouw wordt bedreven, heeft grote gevolgen voor de lokale landbouw elders in de wereld. Er vindt in ontwikkelingslanden een verschuiving plaats naar produceren voor de wereldmarkt. Dit gaat bijna altijd ten koste van het vermogen van die landen om in zekere mate zelfvoorzienend te zijn en het vermindert hun zekerheid om altijd over betaalbaar voedsel voor de bevolking te kunnen beschikken. Dan hebben we het onder meer over plotse-ling hoog oplopende wereldprijzen van basisvoedsel, zoals rijst en graan, het dumpen van voedsel door het Westen tegen lage prijzen wat lokale markten ontwricht, de verbouw van veevoeder voor het Westen op vruchtbare grond of op grond van gekapt regenwoud (b.v. soja), de trend van groot-schalige aankoop van grond in Afrika door onder andere het Midden-Oosten en China en niet in de laatste plaats de verbouw van biobrandstoffen wat vaak ten koste gaat van de verbouw van voed-selgewassen en/of natuur en wat tot verhoogde voedselprijzen zal leiden. Dat alles draagt in niet onaanzienlijke mate bij aan de honger en armoede in ontwikkelingslanden.

De onwetende consument

Ten slotte leiden al deze ontwikkelingen, die vaak ver van de consument plaatsvinden, ertoe dat de consument niet meer weet hoe en waar zijn voedsel tot stand komt of wat er in zit. Kinderen, maar in toenemende mate ook volwassenen, weten niet meer hoe hun voedsel wordt geproduceerd en gaan er vanuit dat de overheid waakt.

Het beeld dat de consument over voedsel heeft, is vaak incompleet en verouderd. Ook reclames houden ten onrechte het beeld in stand dat voedsel van traditionele familiebedrijven komt, waar op traditionele ambachtelijke, gezonde en kleinschalige wijze wordt gewerkt. De consument wil dat maar al te graag geloven en laat daardoor zijn voedselkeuze vooral bepalen door prijs en verpak-king.

2.

Regionale/ lokale duurzame landbouw op basis van een gezonde bodem als oplossing

Na het inventariseren van de problemen die spelen bij voedselvoorziening - lokaal, regionaal, nationaal en wereldwijd - heeft de Denktank besproken hoe de combinatie van een gezonde bodem met een duurzame regionale/lokale economie uitwerkt voor de samenleving. Dit vanuit de aanname dat een gezonde bodem voorwaarde is voor gezonde plant-, dier- en menssystemen.

2.1 Effecten van een gezonde bodem

Een gezonde bodem, zie kader, heeft geen kunstmest nodig, want ze bevat alle noodzakelijke (micro)organismen, (sporen)elementen en organische stof. Kunstmest forceert planten in hun groei, waardoor ze niet de tijd hebben om alle andere voedingsstoffen uit de bodem op te nemen, dus minder gezond zijn. Voedsel van een gezonde bodem bevat meer sporenelementen dan voedsel van een verarmde bodem. Dit geldt overal ter wereld: ook als er genoeg te eten is, moet het voedsel de essentiële voedingsmiddelen bevatten, en dat lukt niet als die voedslelementen missen in de lokale bodem. Een gezonde bodem houdt water goed vast (sponswerking), spoelt geen kostbare grondstoffen uit en slaat CO₂ in de vorm van koolstof op. Wanneer de bodem duurzaam wordt verzorgd (kringloop, goede mest van gezond vee, goede wisselteelt, braak laten liggen en andere

Een gezonde bodem:

- is rijk aan een gevarieerd bodemleven met (micro)organismen, insecten, schimmels, bacteriën, wormen
- bevat veel organische stof
- heeft een juiste balans tussen (sporen) elementen voor plant, dier en mens
- heeft een goede structuur
- kan goed water en lucht opnemen/ vasthouden en weer afvoeren.
- filtert/zuivert water en lucht
- slaat koolstof uit CO₂ op
- een gezonde bodem die duurzaam wordt behandeld is veerkrachtig en in staat zich na een oogst te regenereren

technieken, lichte landbouwmachines), herstelt zij zich na elke oogst. Met een dergelijke verzorging kan ook een niet-gezonde bodem in een kringloop-aanpak met eventueel toevoeging van natuurlijke bodemverbeteraars zoals oergesteentemelen, zeewier, koolstof etc., zich vaak toch in drie tot vijf jaar regenereren. (Bruchem, van 2000), (Haaften, van 2002).

Gezonde planten hebben meer weerstand en hebben minder/geen pesticiden nodig. Voordelen hiervan zijn: de boer ademt geen gifstoffen in, mensen krijgen geen residuen van pesticiden binnen, dieren eten geen vergiftigde planten, vergiftigde insecten of vergiftigde kleinere dieren (biodiversiteit blijft groot), pesticiden komen niet in de bodem en het grondwater. Bovendien zuiveren gezonde planten de lucht en houden ze grond vast.

Gezonde dieren hebben geen hormonen en antibiotica nodig, dus er komen geen ongezonde residuen in vlees, zuivel en eieren. Als koeien gezond gras eten, dat hier voor hun neus groeit, produceren zij gezonde melk en hebben ze minder tot geen krachtvoer nodig (geen oerwoudverlies elders om soja of maïs te verbouwen en over de wereld te transporteren, dus weer minder voedselkilometers etc.). Gezonde dieren produceren gezonde mest, waarmee de bodem zich kan herstellen van een oogst. Gezonde mest stinkt niet en hoeft niet in de bodem te worden geïnjecteerd.

Mensen die gezond eten hebben meer weerstand, zijn minder vaak ziek (goed voor een gezonde economie) hebben minder medicijnen nodig, liggen minder lang in ziekenhuizen, kunnen zich fysiek, emotioneel en mentaal beter ontwikkelen en hebben daardoor meer handelingsperspectieven in de samenleving. De aanwezigheid van voldoende gezond voedsel draagt bij aan een vermindering van conflicten over toegang tot de beste gronden en maakt Derdewereldlanden onafhankelijker van de wereldmarkt.

2.2 Effecten van regionale/lokale landbouw

Onder regionale en lokale productie en -consumptie van voedsel verstaan wij een systeem waarbij de afstand tussen productie en consumptie klein is, de distributielijnen kort zijn, de productie van voedsel duurzaam verloopt en de prijs betaalbaar blijft. Regionaal wil in onze visie zeggen: een gebied met een straal van ongeveer 70 kilometer rond de stad, ook wel ommelanden genoemd. Onder lokaal verstaan we de voedselproductie in stad of dorp zelf.

Koppelen we de effecten van een gezonde bodem aan regionale en lokale landbouw, dan zien we een verdere toename van gezondheid bij de mens. Rijp geoogst en gegeten voedsel bevat meer voedingselementen dan onrijp geoogst voedsel. Rijp oogsten betekent dat het dicht bij de consument moet worden geoogst, zodat het zonder toevoegingen voor conservering, verpakking en koeling snel bij de consument op tafel kan staan.

Regionaal en lokaal geproduceerd voedsel vermindert het gebruik van fossiele brandstof en de uitstoot van CO₂ en fijnstof, omdat er minder transportkilometers moeten worden gemaakt (meer dierenwelzijn) en omdat de consument zelf vaker de fiets kan inzetten. Daarnaast levert regionale landbouw op den duur ook regionale variëteiten op. Regionale en lokale landbouw betekent een groene omgeving voor stedelijke gebieden en dorpen, die weer bijdraagt aan de gezondheid en het welbevinden van de mens.

2.3 Effecten van duurzame landbouw

Duurzaamheid toegepast op voedselproductie wil zeggen: geen gebruik van kunstmest en/of pesticiden, maar gezonde mest, compost en grote (bio)diversiteit aan gewassen en waar nodig gebruik van duurzame energie.

Duurzaamheid

Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling waarbij de huidige wereldbevolking in haar behoeften voorziet zonder de komende generaties te beperken in het voorzien in hun eigen behoeften. (Brundtland 1987)

Duurzame ontwikkeling is daarmee een concept waarin ecologische, sociale en economische belangen bij elkaar komen, voor zowel de huidige als de toekomstige generaties. Duurzame ontwikkeling vereist het vinden van een evenwicht tussen deze drie basisconcepten. Het is een breed begrip, en omvat alle ontwikkelingen - op economisch, ecologisch of sociaal vlak - die bijdragen aan een samenleving die efficiënter, zuiniger en op lange termijn aanhoudend duurzaam omgaat met de aarde.

Kringlooplandbouw

In het onderzoek Review van Kringlooplandbouw door CLM (CLM 2009) wordt de volgende omschrijving van kringlooplandbouw gehanteerd: een bedrijfsvoering die optimaal is afgestemd op het gebruik van op het bedrijf aanwezige en geproduceerde hulpbronnen en voorraden (zonlicht, organische stof, mineralen, arbeid, water, energie, landschap, ervaringskennis, etc.) en zo selectief mogelijk gebruik maakt van externe input, met realisatie van een inkomen over lange termijn en met respect voor natuurlijke systemen.

Permacultuur

Permacultuur ontstond 35 jaar geleden in Australië (Mollison 1988; Whitefield 2005) en is een ontwerp- en onderhoudsysteem voor klein- en groot-schalige projecten, zoals boerderijen, (moes)tuinen, balkons, daken en parken, waarbij men in samenwerking met de natuur een biodivers, natuurlijk-veerkrachtig en duurzaam ecosysteem tot stand brengt gericht op voedsel- en energievoorziening. Permacultuur maakt geen gebruik van kunstmest en bestrijdingsmiddelen. Permacultuur is gericht op het ontwerpen van systemen voor een maximale output met een minimale input. Permacultuur onderscheidt zich eveneens door geen monocultuur te gebruiken maar een -zo groot mogelijke diversiteit aan gewassen toe te passen.

Biologische en biologisch-dynamische landbouw, kringlooplandbouw (zie kader) en permacultuur (zie kader) voldoen aan deze criteria, mits vervolgens gekoppeld aan de voorwaarden van korte distributielijnen. Voedsel moet in onze visie zo dicht mogelijk bij de consument worden geproduceerd. Moet het wél van ver komen, dan op een duurzame manier verbouwd en getransporteerd. Maar ook zodanig dat het niet ten koste gaat van de

lokale markt. De regio als eerste productie-omgeving, daarna Nederland, vervolgens Europa en voor uitzonderingen (bijvoorbeeld thee, koffie, cacao, tropisch fruit en groente) pas daarbuiten.

2.4 Effecten van duurzame regionale voedselproductie en -consumptie

Naast alle effecten in de bovenstaande alinea's genoemd, zijn er ook effecten van de combinatie van de drie elementen, regionaal/lokaal, duurzaam en van gezonde bodem, zoals hieronder kort is weergegeven.

Een gezondere omgeving, betrokken burgers en meer educatie- en recreatiemogelijkheden

Omdat de voedselproductie in de nabijheid van de consument plaatsvindt, blijft de omgeving van de burger groen. Uit recent onderzoek (GGD 2009) is gebleken dat zicht op groen gezonder maakt. Daarnaast leveren planten schonere lucht en schoner water. 'Groen' biedt recreatieve mogelijkheden aan de stadsmens en een extra inkomen aan boeren en tuinders op het gebied van recreatie. In een dergelijke omgeving wordt het ook makkelijker en aantrekkelijker om burgers direct te betrekken bij de voedselproductie of bij lokale boerderijen. Kinderen komen dan eerder spelenderwijs met land- en tuinbouw in aanraking.

Biodiversiteit

Regionale/lokale duurzame land- en tuinbouw dragen tevens bij aan een grotere diversiteit van de flora en fauna in de regio en stellen de boeren die dat graag doen, in staat om natuurbeheer aan hun activiteiten toe te voegen en daarmee inkomsten aan hun bedrijf. Zaad dat boeren zelf winnen, is aangepast aan de regionale klimaatomstandigheden en grondsoorten en draagt bij aan het behoud van regionale variëteiten en daarmee aan een grotere biodiversiteit. Een gezonde bodem draagt bij aan behoud van soorten. Stadstuinbouw brengt meer (groente)soorten in de stad.

Voedselzekerheid

In noodsituaties (klimaatrampen, oorlog, het dichtdraaien van oliekranen, etc.) is er ook vers voedsel in de ommelanden en in de stad zelf te vinden, zodat er tijd is om een toevoer van wat verder weg op gang te brengen. Steden zijn niet meer grotendeels afhankelijk van voedsel (en fossiele energie om het te vervoeren) van ver weg.

Afname CO2-uitstoot, opname CO2, sluiten kringlopen

Regionale/lokale productie en distributie vergen minder voedselkilometers, minder verpakking, minder koeling, minder opslag, en veroorzaken minder CO2-uitstoot en minder voedselverspilling. Een distributie gebaseerd op duurzame energie draagt daaraan bij. Gebruik van compost (gft) uit de stad brengt meer organische stof en daarmee CO2 in de bodem. Ook de teruggewonnen fosfaten uit de rioolwaterzuiveringsinstallaties van de stad dragen bij aan gesloten kringlopen.

Effecten op de regionale economie

Geld, biomassa en mest blijven in de regio. Verder betekent duurzame landbouw minder transport- en verpakkingskosten, minder tussenhandel, minder winkelprijzen, een transparantere prijsstelling en wordt het duidelijk wat een eerlijke prijs is voor betrokken boer en consument. De consument weet waar zijn voedsel vandaan komt en heeft regionaal/lokaal meer invloed via de lokale en provinciale politiek op de voedselproductie en op het behoud van de daarvoor benodigde gronden. Voedselveiligheidscontroles vinden plaats direct bij de producent, het slachthuis, de regionale melkfabriek, de veiling en op de plek waar de consument het koopt (soms is dat direct op de boerderij of bij de landwinkel). Er ontstaan ook meer mogelijkheden voor regionale/lokale economische initiatieven en er komen meer en gevarieerdere banen in de regio beschikbaar, met name voor minderhoogopgeleiden.

Effecten op de economie wereldwijd

Dit alles heeft ook gevolgen wereldwijd. In ontwikkelingslanden blijft goede grond beschikbaar voor de lokale voedselvoorziening, zodat ook daar een zekere mate van voedselzekerheid is gewaarborgd. Producten die uit tropische streken komen (zoals veevoeder en alle genotmiddelen: koffie, thee, cacao, tabak, fruit/groente) worden duurder, of worden in koele streken lokaal met afvalwarmte geteeld. Want door de export van fruit/groente, genotmiddelen en veevoeder naar Nederland verdwijnt er veel biomassa (die bovendien in ons klimaat slecht composteert) uit het land van herkomst, wat de bodem in het land van herkomst weer achteruit doet gaan. Daarom is het wenselijk dat in de ontwikkelingslanden zelf zoveel mogelijk het eindproduct voor de export wordt geproduceerd.

Tot slot

De erkenning van omgevingsdegradatie in de steden is wereldwijd een inspiratie voor het ontwikkelen van verschillende soorten land- en tuinbouw in en rondom de stad. UPA (Urban and Peri-urban Agriculture) is de praktijk van cultiveren, verwerken en verspreiden van voedsel in, of om (peri-urban) een dorp, stad of wereldstad door burgers en gemeente/provincie (Van Haften en Schadee 2009). UPA maakt gebruik van systemen die zich richten op zoveel mogelijk opbrengst van zo min mogelijk land en die tegelijkertijd de bodem verbeteren (kringloop en permacultuur).

De vele burgerinitiatieven die in Nederland op gang komen met betrekking tot gezond voedsel, laten zien dat de belangstelling voor dit onderwerp groeit. Boeren wordt het bovendien steeds duidelijker dat er een grens is bereikt aan de rooibouw die de laatste vijftig jaar is gepleegd op bodem, planten en dieren, en dat deze grens voor hen economische gevolgen heeft. De belangstelling voor de bodem, het bodemleven en de gezondheid van gewas en vee op hun bedrijven neemt bij hen de laatste jaren merkbaar toe.

3.

Ontwikkelingen op het gebied van duurzame regionale productie en consumptie van voedsel

Sinds kort beginnen organisaties wereldwijd zich over duurzame regionale productie en consumptie van voedsel uit te spreken of actie te ondernemen. Belangrijke spelers zoals de wereldvoedselorganisatie van de VN de FAO (FAO 2006) en de milieuorganisatie van de VN de UNEP (UNEP 2009) zien dat de weg naar duurzame landbouw moet worden ingeslagen om met zijn allen ook op langere termijn te overleven.

De Nederlandse overheid spreekt zich uit voor duurzaamheid en versterking van de relatie stad-platteland. En dan zijn er steeds meer stedelijke overheden zoals Londen, Milaan en Amsterdam, die op heel concreet niveau gestalte geven aan die veranderende visie. Last but not least groeit het aantal boeren en burgers die concreet een andere richting in (willen) slaan, ook in de regio Zuidwest Randstad. De burgers van Havanna waren noodgedwongen voorlopers op dit gebied. In dit hoofdstuk een korte rondgang.

Wel moet opgemerkt worden dat duurzaamheid en regionaliteit (nog) niet altijd direct met elkaar worden verbonden. Ook de aandacht voor een gezonde bodem is nog gering. Regionalisering wordt meestal niet genoemd, waarschijnlijk omdat het niet lijkt te stroken met de gangbare opvattingen over de vrije wereldmarkt, terwijl vermindering van transportkilometers, opslag, koeling, verpakking etc. toch een voor de hand liggende maatregel is.

3.1 Wereldwijde aandacht voor verduurzaming landbouw

In haar rapport *The Environmental Food Crisis*, van begin 2009, pleit de UNEP voor een groene voedselrevolutie, voor een nieuwe aanpak in de landbouw, voor een distributie en consumptie die meer rekening houden met het milieu. De IAASTD (IAASTD 2008) (International Assessment of Agriculture Knowledge, Science and Technology for Development) ziet de verduurzaming van de landbouw in de richting van agro-ecologie en biologische landbouw gaan. Het rapport van de wereldvoedselorganisatie (FAO 2006) gaat in op de enorme milieueffecten van onze 'snel groeiende veestapel en intensiever wordende veehouderij' (en dus onze vleesconsumptie). Zie kader.

FAO Livestock's long Shadow

De veehouderij komt naar voren als een van de twee of drie belangrijkste medeveroorzakers van de ernstigste milieuproblemen, op elk niveau van lokaal tot mondiaal.

De bevindingen van dit rapport geven aan dat de veeteelt een belangrijk politiek aandachtspunt voor beleid zou moeten zijn als het gaat om het oplossen van problemen van landdegradatie (verlies van biomassa, verwoestijning, erosie, inklinking etc.), klimaatverandering en luchtvervuiling, watertekorten, watervervuiling en verlies van biodiversiteit.

De bijdrage van veeteelt aan milieuproblemen is grootschalig en de potentiële bijdrage aan de oplossing ervan even groot. De gevolgen zijn zo aanzienlijk, dat die met urgentie moeten worden aangepakt. Tegen redelijke kosten kan de schade van de gevolgen aanzienlijk worden beperkt.

De FAO wil met deze analyse de zoektocht naar oplossingen stimuleren. Zelf zoekt ze de oplossingen vooral in technische maatregelen, zoals efficiëntieverbeteringen of verbeteringen in beleidsvorming en uitvoering. Zij neemt de verwachte bevolkingsgroei en toenemende (vlees)consumptie als een gegeven. Maatregelen zoals vermindering van de vlees- en zuivelconsumptie komen niet aan de orde en ook regionalisering wordt niet als oplossing genoemd. Opmerkelijk is de uitkomst van een recent onderzoek in opdracht van de FAO, dat aangeeft dat biologische landbouw meer rendeert dan niet-biologische landbouw; in westerse, maar met name in ontwikkelingslanden. (FAO 2009)

In "Pleidooi voor een duurzame veehouderij; einde aan de georganiseerde overantwoordelijkheid" van meer dan honderd hoogleraren van april 2010 wordt ook veel aandacht besteed aan mondiale ontwikkelingen en worden oplossingen duidelijk wel gezocht in vermindering van de vleesconsumptie en regionalisering. Zie daarvoor de bijlage met hun aanbevelingen.

Koolstofopname in agrarische bodems

Het is interessant dat in de zoektocht naar potentiële oplossingen voor ons klimaatprobleem het vermogen van de landbouwsector om organische stof (lees: koolstof) in de bodem op te slaan steeds meer in beeld komt. Juist de verhoging van de hoeveelheid organische stof, en dus de vruchtbaarheid van de bodem, is een van de zaken die de genoemde soorten duurzame landbouw nastreven, en die een gezonde bodem zoals Gezonde Gronden die nodig acht, versterkt. Overigens heeft een hoog organisch gehalte meer voordelen dan alleen CO₂-opslag. Dit concludeert ook Al Gore in zijn laatste boek *Onze Keuze*, waarin hij met vooraanstaande wetenschappers zoekt naar potentiële oplossingen voor ons klimaatprobleem. Ze zien opslag van koolstof in de bodem als een oplossing met heel veel potentie.

De Britse organisatie Soil Association (vergelijkbaar met Biologica) heeft onlangs in een onderzoek (Soil Association; 2009) berekend, dat de overschakeling naar biologische landbouw in Engeland ruim 23% minder broeikasgasuitstoot oplevert. En dat gebeurt dan met name door naar een hoger organisch gehalte van de bodem toe te werken.

Bij de omzetting van plantaardig naar dierlijk eiwit ontstaat in bijna elke fase schade. Een dier is een "inefficiënte eiwitfabriek" – grofweg: 1 kg vlees = 5 kg graan (of soja, of tapioca) (= 6 kg mest). Om dit graan te verbouwen, moet elders in de wereld grond worden gebruikt: een derde van de landbouwgrond in de wereld wordt gebruikt om veevoer te produceren, en het verdwijnen van natuurgebieden en kappen van regenwoud om dat nog verder uit te breiden, gaat onverminderd door.

Terwijl we weten dat het huidige landbouwareaal voldoende plantaardig voedsel kan leveren voor tientallen miljarden mensen, lijden op dit moment meer dan een miljard mensen dagelijks honger. Dat aantal zal in elk geval niet afnemen met de verwachte verdubbeling van de vleesvraag in de wereld, van 228 miljoen ton nu tot 463 miljoen ton in 2050. In dat jaar zijn er naar verwachting 9,5 miljard mensen te voeden. Dat zal alleen mogelijk zijn als we de agrarische grond die geschikt is voor akkerbouw op een duurzame manier benutten.

(Pleidooi voor een duurzame veeteelt april 2010)

3.2 De landelijke overheid en verduurzaming van de landbouw, het versterken van de relatie stad-platteland

Duurzaam voedsel, gezondheid en de relatie stad-platteland komen ook bij de Nederlandse (landelijke) overheid steeds meer in beeld. Er wordt erkend dat de landbouw duurzamer moet worden. Het ministerie van LNV brengt dat naar voren in de Nota Duurzaam Voedsel (LNV 2009). Daarin wordt ook de relatie gelegd tussen de milieueffecten van de huidige manier van landbouw bedrijven en de gezondheid van de consument.

De Monitor Duurzaam Nederland 2009 (MDN 2009) constateert dat verminderde vleesproductie kan bijdragen aan het verminderen van het verlies aan biodiversiteit, maar constateert tegelijkertijd dat, vooral in de zich ontwikkelende landen, de trend is dat er steeds meer vlees wordt gegeten. Ook de Raad voor het Landelijk Gebied (R.L.G. 2008) legt in zijn advies over en rond voedselkwaliteit de relatie tussen gezondheid en duurzaam voedsel. De Raad komt met een aantal aanbevelingen, onder meer:

- het perspectief van de consument centraal stellen
- de burgers meer invloed geven in het beleidsproces voor voedselkwaliteit
- de voedselvoorziening op de agenda plaatsen

In het door de minister omarmde rapport Voedselzekerheid (LEI, 2009) zijn de speerpunten het versterken van de biologische sector, het verduurzamen van de gangbare sector en het vergroten van de burgerbetrokkenheid.

Regionalisering als onderdeel van duurzaamheid wordt niet als zodanig genoemd in de bovenstaande stukken, maar in de beleidsnotities Nota Ruimte (VROM 2006) en de Agenda voor een Vitaal Platteland (LNV 2004) zijn er wel degelijk raakvlakken. Versterking van de relatie stad-platteland is een van de speerpunten.

Er wordt ook nagedacht over de toekomst van de landbouw - helaas vaak zonder de gezondheid van de bodem mee te nemen - met o.a. de instelling van de Taskforce Multifunctionele landbouw en daarmee samenhangend het innovatienetwerk multifunctionele landbouw Waardewerken. Zo heeft de Universiteit van Wageningen, in opdracht van LNV, een Stadslandbouwgids (Wageningen UR 2007) uitgegeven, waarin bestaande initiatieven van stadslandbouw worden belicht en ervaren worden beschreven. Daarnaast heeft ze nog een brochure Stad en landbouw uitgegeven waarin wordt bekeken wat de mogelijkheden van stadslandbouw en de rol daarbij van stadsbewoners, gemeenten en boeren zijn.

Uit: 'Dichterbij- Over de rol van regionalisering van voedselketens en een grotere rol voor de consument'

..... om te laten zien dat het anders kan dan zoals nu gebruikelijk is. De bestaande initiatieven in Nederland ... bewijzen dat verandering al op kleine schaal kan beginnen. Het is te verwachten dat door deze resultaten meer en beter te communiceren naar andere regio's en door het voortschrijdende inzicht bij de deelnemers zelf, deze initiatieven navolging zullen krijgen. Om hiertoe te komen, moeten grootschaligere regionale experimenten worden gestart en geëvalueerd. Een reeds bestaand initiatief kan hiervoor de basis vormen, maar dit is niet noodzakelijk. De overheid kan in deze verbreiding en verbreding van initiatieven/pilotprojecten een belangrijke taak op zich nemen als initiator, bijvoorbeeld vanuit het sociale belang (het opzetten van een systeem dat zelfredzaamheid bevordert en het verminderen van de import van producten, zoals soja, die elders dramatische invloed hebben op landschap en ecologisch systeem) of vanuit het belang van het klimaat (het terugdringen van de CO₂-uitstoot in de voedselvoorziening door regionale kringloopsluiting).

Daarnaast heeft het InnovatieNetwerk onlangs een aantal belangwekkende essays rond duurzame regionale landbouw gepubliceerd. Hierin wordt uitgediept hoe regionale landbouw gestalte zou kunnen krijgen met een veel verdergaande betrokkenheid van burgers dan tot nu toe het geval is geweest. (Wagemans 2009).

Ook op het gebied van duurzaamheid is er veel beweging. Hiervan getuigt onder meer het

rapport De kracht van koeien (Wageningen 2009), een onderzoek naar de manieren waarop dierenwelzijn, milieu en economie elkaar kunnen versterken in de veehouderij.

3.3 Concrete stappen richting duurzame regionale landbouw wereldwijd

Naast een groeiende hoeveelheid onderzoeksrapporten en beleidsstukken die spreken over noodzakelijke veranderingen, worden er ook concrete stappen gezet naar een duurzamere voedselvoorziening. Meer en meer stedelijke overheden over de hele wereld experimenteren. Maar vaak zijn het toch de burgers zelf die beginnen. Hieronder volgen enkel van vele voorbeelden.

Stedelijke voedselstrategie: Londen

In 2006 zag de toenmalige burgemeester van Londen, Ken Livingston, naar aanleiding van een onderzoek naar de footprint (ecologische voetafdruk) van zijn stad, in hoe afhankelijk Londen was geworden van voedsel van buiten de landsgrenzen, en hoe ongelooflijk veel energie daarmee gemoeid was. Ook zag hij in hoe kwetsbaar Londen in feite was. In geval van een calamiteit (onderbreking van die voedselstroom) had de directe omgeving van Londen weinig te bieden op voedselgebied. Tegelijkertijd zag hij hoe moeilijk juist de boeren rond Londen konden rondkomen. Deze inzichten waren de aanleiding tot het opzetten van een ambitieus plan, de London Food Strategy, om deze situatie in de toekomst het hoofd te kunnen bieden (zie: Voedselstrategie voor Londen). De strategie heeft als doel het verbeteren van de gezondheid van de Londenaren, het verminderen van de milieueffecten van het Londense voedselsysteem, het stimuleren van een voedsel economie, het vieren en promoten van een Londense voedselcultuur en het ontwikkelen van voedselzekerheid.

Ook andere steden timmeren aan de weg. Het initiatief blijkt niet alleen van de stedelijke overheden te komen, maar ook van burgers en/of NGO's in de steden. Zo worden in het kader van het schoolvoedselprogramma in Rome 150.000 schoolmaaltijden per dag bereid, die voor ongeveer 70% biologisch zijn en voor ongeveer 85% zijn samengesteld uit producten die in de omgeving van Rome worden verbouwd.

Initiatieven van burgers om duurzaam voedsel te verbouwen in de stad: Havanna

Het lijkt onwaarschijnlijk, maar ook binnen stedelijke gebieden kan voedsel in behoorlijk grote hoeveelheden worden verbouwd. Het meest extreme voorbeeld daarvan is waarschijnlijk Havanna op Cuba. Door de ineenstorting van de Sovjet-Unie zag dit land zich begin jaren negentig plotseling geconfronteerd met een groot tekort aan olie en kunstmest. Cuba werd teruggeworpen op het eigen vermogen om voedsel voort te brengen zonder kunstmest, ook binnen de stadsgrenzen zelf. Op grote schaal begonnen burgers moestuinen aan te leggen in elke stadstuin, op elk balkon, dakterras en elk braakliggend terrein. En dat allemaal biologisch en gebaseerd op de principes van Permacultuur. Permacultuur specialiseert zich onder andere in duurzame voedselverbouw op kleine oppervlakten zoals volkstuinten, stadstuinten en balkons. De stad Havanna zag al snel in dat deze initiatieven heel belangrijk waren voor de overleving en stimuleerde de groei van het burgerinitiatief.

Ook in andere steden komt stadslandbouw van de grond. Het bevorderen van volkstuintieren is ook een van de doelen van de Londense voedselstrategie. In Engeland en de VS zijn de volkstuin en het moestuintieren weer sterk in opmars. Wachtlijsten voor een allotment zijn geen uitzondering. In Engeland vormt ook de Transition Town-beweging een krachtige impuls om zelf voedsel te gaan verbouwen. In de VS draaien inspirerende projecten als Growing Power van Will Allen in Milwaukee en Chicago, waarbij braakliggende grond in de stad voor tuinbouw wordt ingezet, en het netwerk van SPIN-farming waarin privé lawns (gazons) worden omgeturnd tot commerciële groentetuinen. Het zijn allemaal initiatieven door burgers zelf in gang gezet.

3.4 Concrete stappen richting duurzame regionale landbouw in Nederland

Ook in Nederland is er beweging op het terrein van duurzame regionale landbouw. De gemeente Amsterdam (samen met LNV en de provincie NH), geïnspireerd door Londen, heeft het project

Proeftuin Amsterdam (Van de Wiel 2007). In de nieuwe gemeentelijke structuurvisie wil Amsterdam dat 'de boeren in de omgeving weer gaan produceren, op biologische basis, voor onze restaurants,

onze scholen, onze verpleegtehuizen, verzorgingstehuizen, onze markten.' (RO Magazine maart 2010)

In Brabant werkt de Brabantse Milieufederatie onder andere aan het ontwikkelen van een voedselstrategie voor Tilburg. De gemeente Almere heeft plannen voor uitbreiding van stadslandbouw in Almere.

En dan zijn er ook de initiatieven die vanuit particuliere organisaties zijn begonnen, zoals in Utrecht 'Lekker Utregs' aan de weg timmert, onder andere ter promotie van haar streekproducten. En in Rotterdam groeit de organisatie 'Eetbaar Rotterdam'. En last but not least Gezonde Gronden in de Zuidwest Randstad met Den Haag en Leiden. De ontwikkelingen gaan op dit moment snel en deze opsomming is zeker niet uitputtend.

In Nederland komt het moestuinieren vanuit de burgers aarzelend op gang. In Den Haag beginnen -mede door Gezonde Gronden - steeds meer burgers een moestuin. Onder invloed van de groeiende, ook uit Engeland overgewaaid, Transition Town-beweging en de daarmee samenhangende nadruk op zelf een (deel) van je eten verbouwen, beginnen ook op vele andere plekken in Nederland burgers daarmee.

Lekker Utregs

Lekker Utregs is in 2006 gestart als een project van Milieucentrum Utrecht en Stichting Aarde. Centraal staat het regionaliseren van de voedselketen, waardoor de afstand tussen producent en consument wordt verkleind, werkgelegenheid in de landbouw behouden blijft, en de Utrechtse economie een oppepper krijgt. Voor consumenten zijn evenementen zoals Oogstfeesten en markten georganiseerd. In 2008 werd de intentieverklaring Lekker Utregs getekend door bestuurders. Lekker Utregs heeft gestaag gewerkt aan een netwerk van deelnemers (producenten) en organisaties. Vijfenvestig bedrijven en organisaties hebben een samenwerkingsverband opgericht voor regionaal voedsel. In 2008 zijn ook gesprekken begonnen met Odenwald Organic bv. Dit bedrijf zal de handel en marketing van Utrechtse regioproducten met Lekker Utregs-keurmerk op zich nemen. (COP 2009)

Voordelen van binnenstedelijk voedsel verbouwen zijn onder meer:

- voedselzekerheid in onzekere tijden
- het geringe aantal voedselkilometers
- mensen (vooral kinderen) leren weer hoe voedsel wordt geproduceerd
- de gezondheid wordt bevorderd doordat mensen buiten zijn
- meer bewegen door te tuinieren
- gezonder eten doordat het voedsel goed rijp is en meteen wordt geconsumeerd
- sociale interacties nemen toe
- biodiversiteit neemt toe
- de stad wordt groener met schonere lucht en minder fijnstof

Boeren- en boer-burgerinitiatieven in Nederland

Er is een relatief nieuwe beweging gaande van boeren die zich met de stad en met de consument willen verbinden (zie ook Wagemans 2009). Dit is een vorm van regionalisering die niet zelden vanuit een biologisch en/of streekproducten-perspectief ontstaat. Vaak gaat het om persoonlijke initiatieven van boeren die een boerderijwinkel beginnen, aan educatie voor scholieren doen of een zorgplek aanbieden. Soms gebeurt dat in een breder perspectief, zoals het initiatief in het Overijsselse Vechtdal (Wiskerke 2008). Daar is in groter verband een merk-streekproduct neergezet met

verschillende streekproducten en afzetkanalen, net als bijvoorbeeld bij Waddenzuivel. Het al eerder genoemde initiatief van Lekker Utrechts en het uit Amsterdam komende initiatief van een door bewoners georganiseerde streekmarkt (Van de Wiel 2007) zijn inspirerende voorbeelden. Opmerkelijk is ook het succes van het winkelconcept van Marqt in Amsterdam, dat uitsluitend regionale en verse producten verkoopt.

Verder lijkt zich een waaier van nieuwe initiatieven te openen, waaronder: burgers die directe voedselrelaties aangaan met tuinders en boeren (Pergola-associaties en Community Supported Agriculture (CSA)), streekmarkten, streekgebonden groenteabbonementen, oogstfeesten en meer (zie ook Geurts 2008). Een speciale ontwikkeling is die van de boerderijschool. Hierin leren en werken basisschoolkinderen gedurende een jaar (20 dagdelen) op een nabijgelegen boerderij.

4.

Ontwikkelingen in de regio Zuidwest Randstad

Kijken we meer in detail naar de regio Zuidwest Randstad, dan zijn er inspirerende initiatieven te vinden. In dit hoofdstuk een korte rondgang, eerst langs de belangrijkste projecten van Gezonde Gronden, vervolgens langs de andere initiatieven. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een aantal al langer bestaande initiatieven die onder de noemer van duurzame regionale voedselvoorziening kunnen worden geschaard, en met de vraag in welke mate de Zuidwest Randstad zelfvoorzienend kan zijn.

4.1 Gezonde Gronden

Gezonde Gronden is een katalysator in het proces van duurzame regionalisering van de voedselvoorziening in de Zuidwest Randstad met een gezonde bodem als uitgangspunt. Dat doet Gezonde Gronden door activering van burgers, boeren, tuinders, overheden, GGD's, scholen en NGO's. Daarnaast geeft Gezonde Gronden educatie in stad en regio rond een gezonde bodem en realiseert zij een aantal, tot de verbeelding sprekende, duurzame projecten. De uiteindelijke verantwoordelijkheid om te komen tot duurzame voedselvoorziening ligt in de handen van de vele partijen in de regio en de steden zelf (Van Haften en Schadee 2009).

Inmiddels (2010) is er een groot aantal initiatieven ontstaan door de aanpak van Gezonde Gronden, die bijdragen aan de ontwikkeling van een regionale duurzame voedselvoorziening. Daarnaast blijkt Gezonde Gronden een belangrijke netwerkfunctie te vervullen op het raakvlak van stad en platteland.

De verschillende hieronder genoemde projecten van de stichting zijn grofweg in drieën te verdelen:

- specifiek gericht op stedelingen of dorpsbewoners
- specifiek gericht op boeren uit de Zuidwest Randstad
- specifiek gericht op de relatie tussen stads-/dorpbewoners en boeren.

Doelstelling Gezonde Gronden

Het tot stand brengen van een levend regionaal netwerk van 'betrokken' burgers, boeren, ondernemers en overheden rondom gezonde bodem-plant-dier-mens systemen die duurzaam in balans zijn en die op termijn leiden tot regionale groene economieën (met korte ketens en betaalbare gezonde producten) en tot voedselzekerheid in de komende jaren.

Educatie en voorlichting

In april 2008 heeft Gezonde Gronden in Den Haag de locatie Weimarstraat in gebruik genomen en een doorlopend bewustwordings- en informatieprogramma rond voedsel, voedselverbouw en gemeenschapsopbouw gerealiseerd. Films, lezingen en workshops maken daar deel van uit.

Permacultuur

Daarnaast is een cursusprogramma met de nadruk op tuinieren en als speerpunt de jaarcursussen Permacultuur ontwikkeld. Verder zijn en worden er voorbeeldtuinen gerealiseerd, waaronder het tot eetbare tuin getransformeerde binnenplaatsje van Gezonde Gronden. De voorbeeldmoestuin Permacultuur op Madestein is inmiddels uitgegroeid tot het voornaamste voorbeeld van permacultuur in Nederland. Het omvangrijkste project is 'Eetbaar Park'. Dit wordt in samenwerking met STROOM in het Zuiderpark in Den Haag in het voorjaar van 2010 aangelegd.

Balkonproject

In het voorjaar van 2009 heeft Gezonde Gronden een proef gedaan met 'eetbare balkons en vensterbanken'.

In het voorjaar van 2010 is begonnen met de realisatie van honderd eetbare balkons/ vensterbanken, en van daaruit zullen in drie jaar in totaal 16.000 balkons/vensterbanken in de regio 'eetbaar' worden, o.a. in Den Haag, Leiden en Pijnacker.

Dit is een multicultureel project dat, zoals bleek uit de pilot, niet alleen bijdraagt aan plezier in en kennis over het zelf verbouwen van voedsel in de stad, maar ook aan gezonder voedselinkoopgedrag, sociale integratie en het scheppen van werkgelegenheid.

Kruidenworkshop, één van de activiteiten van Gezonde Gronden.

Het ontwerpen van de voorbeeldmoestuin Permacultuur op Madestein. Achterop dit rapport Madestein in volle bloei.

De transformatie van het binnenplaatsje van Gezonde Gronden

Biodiversiteit Leiden

In Leiden is Gezonde Gronden speerpunt van het beleid van de stichting Kenniscentrum voor Duurzame Ontwikkeling en Burgerinitiatieven (kortweg de IDEEWinkel) en heeft de organisatie in 2009 veel input gegeven aan het BAP (Biodiversiteit Actie Plan). Er is ook een Wilgenschip met eetbare waterplanten te water gelaten dat het grachtenwater zuivert van onder andere een aantal

geneesmiddelen en een broedplaats biedt aan watervogels.

In voorjaar 2010 (VN Biodiversiteitsjaar) wordt er een grote, tijdelijke, diversiteitstuin op een braakliggend terrein bij het natuurhistorisch museum Naturalis gerealiseerd, in een samenwerking tussen Naturalis, de IDEeWinkel en de gemeente Leiden. Burgers dragen dit idee, vrijwilligers (en professionals) leggen het aan en laten zien wat 'tijdelijke natuur' kan bijdragen aan een duurzamere samenleving.

Boerenleergang

In de winter van 2008/2009 organiseerde Gezonde Gronden de eerste vakleergang Kringlooplandbouw voor boeren in de Zuidwest Randstad. Dit heeft geresulteerd in:

1. in de gemeente Midden Delfland zijn alle boeren eind 2009 in de gelegenheid gesteld om hun bedrijf met kringlooplandbouwprincipes duurzaam te maken (uit gelden van de A4-verlenging)
2. een vervolgleergang Kringlooplandbouw die in 2010 plaatsvindt in het Land van Wijk en Wouden,

Boerenleergang: mest

waarbij elk bedrijf, uitgaande van het verbeteren van de bodem, veranderingen aanbrengt in de richting van duurzaamheid. Deze veranderingen worden ook gemeten.

Denktank Gezonde Gronden

Het Haags Milieucentrum heeft in 2008, op verzoek van Gezonde Gronden, de Denktank Gezonde Gronden mogelijk gemaakt met als doel

- te onderzoeken hoe regionale duurzame landbouw en veeteelt op basis

van een gezonde bodem in de omgeving van Den Haag kan worden bevorderd

- te onderzoeken hoe een directe relatie tussen Haagse burgers en boeren uit de ommelanden kan worden gelegd
- mee te denken met de lopende projecten van Gezonde Gronden.

In de Denktank is specifieke (ervarings)deskundigheid op het gebied van regionale voedselproductie en consumptie in de Haagse regio getraceerd en bij elkaar gebracht (zie bijlage I voor denktankleden). Vanaf januari 2008 zijn er acht denktank-bijeenkomsten gehouden waarin oa. diverse voordrachten: door leden zijn gegeven over een gezonde bodem; de relatie burger, boer stad en landschap de relatie tussen gezondheid en een gezonde bodem.

4.2 Andere initiatieven in de regio

Naast projecten die direct vallen onder of gelieerd zijn aan Gezonde Gronden zijn er een aantal andere initiatieven. Een daarvan is een tweejarig programma 'Foodprint' van de Haagse kunstorganisatie STROOM dat vanaf maart 2009 is begonnen. Hierin vormt bewustwording over de rol van voedsel in de stad het thema. Een (landelijk) symposium, voorbeeldtuinen, educatie, filmprogramma, lezingen en exposities zijn onderdeel van het programma. Door het programma worden stadslandbouw, voedsel verbouwen in de stad en permacultuur op een ongebruikelijke manier onder de aandacht gebracht van burgers, lokale bestuurders en ambtenaren. Er is inmiddels een vruchtbare samenwerking tussen Gezonde Gronden en Stroom op gang gekomen.

In eerste instantie door Gezonde Gronden geïnitieerd, hebben burgers begin 2009 een initiatiefgroep Transition Town Den Haag gevormd met als doel Transition Town Den Haag op te richten. Transition Towns is een initiatief dat zich vanuit Engeland heeft verspreid en dat zich bezighoudt met het weer veerkrachtig maken van lokale gemeenschappen in het vooruitzicht van klimaatverandering en Peak-Oil. Het is een beweging van onderaf, van de burgers zelf. Een van de pijlers van

Transition Towns is het weer regionaal en ook in steden voedsel gaan verbouwen, door professionals, maar ook door burgers zelf.

In Den Haag wordt het binnenplein van het voormalige Pandercomplex gedeeltelijk getransformeerd in een duurzame agrarische stadvolkstuin. Zo krijgt het plein ook een ontmoetingsfunctie voor bewoners, omwonenden en jongeren. Er worden naast groenten, ook onbekende rassen, fruit, kruiden en eetbare bloemen geteeld. Voor de watervoorziening komen er vier grote regenzuilen. Er zijn duidelijke afspraken met de gemeente dat de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van de tuinen bij de bewoners ligt.

Een andere ontwikkeling op voedselgebied is de internationale Slow-foodbeweging. Deze uit Italië afkomstige beweging heeft het opnieuw waarderen van kwaliteitsvoedsel en de regionale producten hoog in het vaandel. Ook in Den Haag is een lokale afdeling waarmee wordt samengewerkt. In de ommelanden heeft de gemeente Midden Delfland, als eerste gemeente in Nederland, de eretitel Cittaslow gekregen. Ook hier liggen kansen om bewustwording rond voedsel te vergroten.

Ten slotte is er het initiatief van het Haags Milieucentrum om duurzaam gevangen vis op de Haagse (politieke) kaart te krijgen. Met als voornaamste doel dat de Haagse burger deze vis, als zodanig herkenbaar, kan kopen en eten.

Inmiddels hebben de Scheveningse 'staandwantvissers' het duurzaamheidskeurmerk MSC (Marine Stewardship Council) gekregen voor hun schol en is één vishandel overgegaan op de verkoop van verse MSC-vis. De volgende stap is het stimuleren van visrestaurants om MSC-vis op de menukaart te zetten.

4.3 Duurzame voedselproductie en consumptie in de Zuidwest Randstad 2009

De voorgaande projecten zijn allemaal van relatief recente datum. In het kader van de Denktank is ook gekeken welke activiteiten die al veel langer in de regio plaatsvinden, onder de noemer duurzame regionale voedselproductie, -distributie en -consumptie zouden kunnen vallen. De globale inventarisatie maakt onderscheid tussen enerzijds voedsel geproduceerd in de ommelanden en eventueel geconsumeerd in de stad, en anderzijds het in de stad zelf geproduceerde en geconsumeerde voedsel. Er is om praktische redenen voor gekozen om alleen het stedelijke perspectief vanuit Den Haag te onderzoeken.

Duurzaam Voedsel van de ommelanden van Den Haag

Den Haag (Haaglanden) ligt ingesloten tussen vele, zeer brede autowegen en vervolgens weilanden, tuinderijen en akkers. De boeren en tuinders produceren daar voedsel; zuivelproducten, groenten, vlees en akkerbouwproducten. Het merendeel van deze producten wordt niet duurzaam geproduceerd en komt niet (als zodanig herkenbaar) in Den Haag terecht. Daarbij moet worden vermeld dat de mate van duurzaamheid op dit moment alleen herkenbaar en erkend is als het product een SKAL-keurmerk (EKO) of het biologisch dynamische Demeter-keurmerk draagt. Over de omvang van dit duurzame voedsel is globaal iets te zeggen. Er zijn ongeveer honderd biologische boeren en tuinders in Zuid-Holland, die gezamenlijk nog geen 1% van het landbouwareaal in Zuid-Holland innemen. Er is geen zicht op welk aandeel van hun producten in Den Haag terechtkomt. Vrijwel nergens in Den Haag is herkenbaar duurzaam geteeld voedsel uit de regio te koop. Er is welgeteld één Zuid-Hollands bedrijf voor biologische producten, dat op twee punten in Den Haag wekelijks een groentepakket afzet en waarvan de inhoud zo regionaal mogelijk is. Ook op de boerenmarkt en in de natuurvoedingwinkels worden nauwelijks (als zodanig herkenbaar) regionale producten aangeboden. Om van de reguliere supermarkten maar helemaal te zwijgen.

Er zijn echter wel boeren en tuinders die duurzaam (biologisch) produceren en deze productie van huis af verkopen. Op een aantal plaatsen gebeurt dit via de Groene Landwinkel, waar boeren ook

elkaars producten verkopen. (Haagse) burgers kunnen daar ter plekke kopen.

De al eerder genoemde duurzaam gevangen vis van de Scheveningse staandwantsvissers wordt op dit moment helaas nog voornamelijk aan het buitenland verkocht.

Voedsel verbouwen in Den Haag

In Den Haag wordt al sinds jaar en dag op kleine schaal en bijna uitsluitend door particulieren voedsel verbouwd. Er zijn altijd mensen die er plezier in scheppen een deel van hun eigen eten te verbouwen. Zeer waarschijnlijk betreft het hier een kleine (niet nader in te schatten) hoeveelheid, die voornamelijk op volkstuincomplexen, schooltuinen, stadsboerderijen, achter- en geveltuinen en balkons wordt verbouwd. Zo hier en daar groeit fruit aan de gevel: druiven, vijgen en tomaten en in sommige straten staan vruchtbomen. Naar schatting is dat de laatste jaren eerder minder dan meer geworden. Volkstuinen zijn in toenemende mate, maar niet overal, siertuinen geworden, schooltuinen zijn niet altijd bezet; achter- en voortuinen raken i.v.m. onderhoudsgemak in toenemende mate versteend.

Toch lijkt er een trendwijziging op gang gekomen. Mede door de inzet van Gezonde Gronden met de jaarcursus Permacultuur en de Eetbare balkons, en het HMC (buurttuinieren) is een nieuwe en groeiende groep mensen met voedsel verbouwen in de stad begonnen.

Op het gebied van voorlichting en bewustwording over voedsel en voeding bestaat al sinds jaar en dag het onderwijsaanbod van de gemeentelijke afdeling Milieueducatie, inclusief de schooltuinen en de stadsboerderijen. Ook bureau Aarde-Werk en het Haags Milieucentrum hebben activiteiten op dit gebied. In het landelijk gebied is een aantal boeren actief op het gebied van educatie aan kinderen.

Kan de regio Zuidwest Randstad zelfvoorzienend zijn?

In de visie van de Denktank kunnen de steden en ommelanden van de Zuidwest Randstad niet uitsluitend zelfvoorzienend in hun voedsel zijn. Daarvoor is de stedelijke bevolking van Den Haag

Voedsel verbouwen op het balkon

en alle andere steden van de Randstad te groot (Den Haag mist bovendien nog door haar ligging aan zee 1/3 van haar ommelanden). Gezonde Gronden streeft wel een groot aandeel in zelfvoorziening na.

Het is duidelijk dat de steden en dorpen zelf maar een bescheiden aandeel (tussen de 15 en 20% van de versbehoefte) kunnen leveren. Dat is overigens wel een belangrijk aandeel: vanwege de zichtbaarheid voor de stedelijke bevolking zal het bewustzijn van het belang van een regionale voedselvoorziening van gezonde bodem toenemen. De ommelanden kunnen met een gewijzigde agrarische bestemming van veeteelt naar tuinbouw, een veel groter aandeel in voedsel leveren dan nu het geval is. De Denktank heeft als grens voor regionaal een straal van 70 km als uitgangspunt genomen. Ook verdienen de potentiële bijdrage van duurzaam vissende lokale vissers en de mogelijkheden van lokaal gekweekte (vegetarische) vis nader onderzoek.

In welke mate de regio zelfvoorzienend zou kunnen zijn, zal moeten worden onderzocht (zie bijlage I Onderzoeksvoorstel).

5.

Stappen naar een duurzame regionale voedselproductie en -consumptie

Wat er zou moeten gebeuren om een duurzame regionale productie en consumptie van op gezonde grond geteeld voedsel te realiseren, is het onderwerp van dit hoofdstuk.

5.1 In de ommelanden

De productie van duurzaam voedsel van gezonde bodem

Om de omslag naar een duurzame productie van voedsel van gezonde bodem te maken, is verandering in het bewustzijn van boeren en tuinders cruciaal. Bijscholing van boeren en tuinders met betrekking tot duurzaamheid en gezonde bodems is dan ook nodig. Zeker omdat een dergelijke productiewijze ook economisch aantrekkelijk blijkt te zijn. De eerste stappen op dit terrein zijn al gezet, zie de boerenleergang (Kringlooplandbouw) van Gezonde Gronden. Deze bijscholing kan worden versneld door structurele en actieve, ook financiële, stimulering door overheden (Rijk, Provincie en gemeenten). Daarbij is het noodzakelijk de boeren financieel en vergunningsgewijs de ruimte te geven om te experimenteren en om te schakelen naar een duurzame bedrijfsvoering op gezonde bodem.

Vergroting van het tuinbouwareaal en het aantrekken van tuinders

Een groot deel van de daarvoor geschikte gronden rond de stad zou de bestemming tuinbouw moeten krijgen, met waar mogelijk omzetting van weiland naar tuinbouw. Daarvoor zou de gemeente Den Haag met de omliggende gemeenten en de provincie kunnen onderzoeken hoe dat is te realiseren.

Het vergrote landbouwareaal zal vanwege de arbeidsintensiviteit van tuinbouw veel meer duurzaam geschoolde tuinders nodig hebben dan nu het geval is.

Het omzetten van vertrekkende kastuinbouw in vollegrondkastuinbouw

Aangezien het beleid in de regio er sinds enkele jaren op gericht is om de kastuinbouw uit het Westland te verplaatsen naar andere delen van Nederland, zou de vrijkomende grond direct kunnen worden opgenomen in het vollegrond-tuinbouwareaal. We pleiten hiervoor omdat het areaal gezonde grond dan snel kan toenemen. We willen vermijden dat deze grond voor woningbouw of bedrijfsruimte gaat worden gebruikt en vervolgens minstens een jaar of dertig niet meer beschikbaar is.

5.2 In de steden en dorpen

Duurzaam voedsel produceren in de stad

In de stad kunnen burgers, stadstuinders en stadsboeren voedsel produceren. Hier ligt de bal enerzijds bij particulieren die kunnen besluiten hun tuin of balkon (deels) in te zetten voor het verbouwen van voedsel. Anderzijds kunnen de gemeenten binnenstedelijke productie stimuleren: door te zorgen voor voldoende aanbod van volkstuinten, door mogelijk te maken dat tijdelijk braakliggende terreinen voor voedselproductie worden gebruikt, en door gronden in haar beheer open te stellen voor stadstuinders en stadsboeren. Ook woningbouwcorporaties, instellingen en bedrijven kunnen grond beschikbaar stellen voor voedselproductie.

Creëren van een vraag naar regionale duurzame producten

De productie van duurzaam voedsel wordt versterkt door het creëren van vraag vanuit de steden en dorpen. Die vraag kan komen van zowel burgers als van bedrijven en overheden. Om een dergelijke productie ook economisch duurzaam te maken voor de producenten, kan de overheid een bijdrage leveren door de eigen vraag naar duurzame voedselproducten te vergroten in het kader van haar taakstelling 'duurzaam inkopen'. Instellingen zoals scholen, zieken- en bejaardentehuizen kunnen, in hun kantines en bij hun maaltijdvoorzieningen, hetzelfde doen.

5.3 De wisselwerking tussen stad en ommelanden

Vergroting van bewustzijn over duurzaam voedsel in stad en ommelanden

Verbreiding van het bewustzijn van consument en producent van de impact van voedselkeuze op de gezondheid van bodem, plant, dier en mens, vergroot de vraag naar duurzame producten. Verspilling van voedsel zal daardoor vermoedelijk ook afnemen. Gezonde Gronden en HMC zijn van mening dat het stimuleren van mensen om minder vlees te eten een noodzakelijke aanvulling is op de duurzame regionale voedselvoorziening. Het geeft burgers handelingsperspectieven.

Voor de hand ligt om meer aandacht te besteden aan de aspecten van voedsel en voeding op basis- en middelbare scholen. Ieder kind zou gedurende zijn schooltijd zelf een tuin moeten hebben en zelf zien - en liefst ook ervaren - hoe voedsel door boeren en tuinders in de ommelanden wordt verbouwd. Maatschappelijke stages zouden in dit kader kunnen worden ingezet.

Voor volwassenen worden al bijscholingsprogramma's ontwikkeld, zoals Gezonde Gronden, het HMC en Aarde-werk. Deze programma's sluiten aan bij de praktische kant van duurzaam tuinieren en bij het bevorderen van de gezondheid.

Verder zou het gewenst zijn dat in de ommelanden een aantal boerderijen en tuinderijen een educatieve poot met accommodatie krijgt. Hier kunnen - gekoppeld aan schoolprogramma's -excursies, boerderijschoolprojecten en maatschappelijke stages plaatsvinden. Een aantal boeren en tuinders kan daarvoor gedeeltelijk worden vrijgesteld om middelbare schoolkinderen actief te betrekken bij de voedselproductie en wat daarbij komt kijken. Alle kinderen kunnen zo de gelegenheid krijgen tuinbouw en veeteelt van dichtbij mee te maken. Tegelijkertijd kan dit de zo gewenste grotere waardering voor het beroep van boer en tuinder opleveren.

Creëren van lokale netwerken van distributie

Nog een voorwaarde voor het slagen van overgang naar een duurzame regionale voedselvoorziening is het ontwikkelen van een efficiënt regionaal en lokaal distributiesysteem. Daarvoor is het nodig dat de detailhandel in de stad de regionale en lokale producten gaat aanbieden. De eerste tijd moet aan boeren een zekere garantie worden geboden voor afname van producten om de overstap te kunnen maken. Daar kan vooral de stedelijke overheid een voortrekkersrol in spelen.

Promotie en verkoop van regionaal geproduceerd voedsel

Het is wenselijk dat lokaal geproduceerd voedsel (uit de stad of ommeland) overal herkenbaar en

zichtbaar te krijgen is. Winkels bieden dan het lokale voedsel prominent aan, inclusief informatie over de herkomst en de producenten. Deze promotie wordt ondersteund door websites. Elke wijk kan zelfs zijn eigen markt met lokale producten hebben, waar particulieren dan meteen ook hun producten van dak, balkon of tuin, kwijt kunnen. Ook kantines van overheden, scholen en bedrijven kunnen laten zien waar de lokale en regionale producten vandaan komen. Het bedrijfsleven kan hetzelfde doen en voor restaurants is er een speciale rol weggelegd om de aantrekkelijkheid van vers lokaal voedsel te demonstreren. Iets wat bekende topkoks in Nederland allang doen.

Sluiten van kringlopen

Het gft-afval uit de stad kan worden gecomposteerd en direct in de stad en het ommeland ingezet. Deze stadsc compost levert dan een bijdrage aan de vruchtbaarheid van de bodem en de opslag van CO₂. Het terugwinnen van fosfaten uit de rioolzuiveringsinstallatie en het in de regio inzetten als mest sluit de fosfaatkringloop.

Regenwater wordt afgekoppeld en direct in de stadstuinen gebruikt, de rioolwaterzuiveringsinstallaties worden minder belast. En het groen in tuinen, op balkons en daken, levert ook een bijdrage aan schonere lucht.

Vergroting van biodiversiteit stad en ommelanden

Door de ontwikkeling van stadstuinbouw in alle hiervoor genoemde vormen neemt de biodiversiteit in de stad toe, niet in de laatste plaats doordat de stedelijke bevolking multicultureel van aard is. Uit het proefproject van Gezonde Gronden blijkt dat mensen graag voedsel verbouwen met gebruik van planten uit het geboorteland, voor zover de locatie en het klimaat dat toelaten. Daarnaast is er een ontwikkeling gaande rond herintroductie van 'vergeten groenten'.

Dit jaar (2010) van de biodiversiteit van de VN zou een extra stimulans voor de overheid kunnen zijn om biodiversiteit te bevorderen.

Stimulering van burgers om zelf voedsel te verbouwen

Voor de consument kan een vorm van zelf voedsel verbouwen inspirerend zijn. Burgers worden van consument weer (gedeeltelijk) producent door zich, op welke schaal ook, met voedsel bezig te houden. En zij realiseren zich dat het een aangenaam tijdverdrijf kan zijn dat meerdere voordelen heeft. Het leidt tot contact met de natuur, gezonder eten, meer beweging, onafhankelijker zijn van winkels en vaak ook tot meer contact met medetuiniers. De gemeentelijke overheid kan er, zoals eerder genoemd, voor zorgen dat er genoeg tuinen beschikbaar zijn voor ieder die daarmee wil beginnen.

6.

Aanbevelingen om regionale duurzame landbouw op gang te krijgen

Onderstaande voorstellen zijn vooral gericht op de gemeente Den Haag maar kunnen net zo goed door andere gemeenten worden opgepakt

1.

De gemeente Den Haag maakt een Voedselstrategie geïnspireerd door Londen, het initiatief van Lekker Utrechts en de gemeente Amsterdam. Den Haag onderzoekt hoe regionale duurzame landbouw op gezonde bodem kan bijdragen aan haar eigen doelstellingen op het gebied van duurzaamheid: een CO2-neutrale gemeentelijke organisatie en een klimaatneutrale stad 2050.

2.

De gemeente Den Haag ontwikkelt samen met Haaglanden en de provincie Zuid-Holland beleid om duurzame regionale landbouw van gezonde bodem en regionale consumptie van haar producten, te stimuleren waarbij boeren een duurzaam duwtje in de rug krijgen. In samenwerking met het ministerie van LNV zouden in deze regio (een deel van) de ommelanden de status moeten krijgen van experimenteergebied. Dit is nodig om te voorkomen dat landelijke regelgeving die duurzaamheid in de weg staat, de ontwikkeling van een gezonde bodem in de regio tegenhoudt.

3.

De gemeente Den Haag bekijkt hoe ze haar duurzaam-inkoopbeleid kan koppelen aan regionaal duurzaam voedsel.

4.

De gemeente bevordert efficiënte lokale distributiesystemen om de voedselproductie naar de stad te brengen en compost naar de ommelanden.

5.

De gemeente doet onderzoek naar het hergebruik van tot compost verwerkt gft-afval uit de stad door stadstuinders en door de tuinders en boeren van het ommeland.

6.

De gemeente Den Haag laat onderzoek doen naar lokale gebruiksmogelijkheden van teruggewonnen fosfaat uit de rioolzuiveringsinstallaties.

7.
De gemeente Den Haag zet, in navolging van de gemeente Leiden, wilgenschepen in om het grachtenwater te zuiveren van o.a. geneesmiddelen.
8.
De gemeente stimuleert (o.a. door opening in Den Haag van een vestiging van de in Amsterdam succesvolle Marqt) dat overal in de stad herkenbaar en zichtbaar lokale producten worden aangeboden in supermarkten, wijkmarkten, kantines en restaurants.
9.
De gemeente realiseert/faciliteert in de Vlietzone een Ecologische Stadsboerderij voor educatie, productie, verkoop en consumptie met een restaurant (met eigen moestuin) à la Villa Augustus in Dordrecht.
10.
De gemeente stimuleert dat duurzaam en lokaal gevangen vis (streekproduct) lokaal wordt verkocht en vooral ook lokaal wordt geconsumeerd in o.a. visrestaurants.
11.
De gemeente Den Haag ontwikkelt beleid om de burger te stimuleren zelf voedsel te verbouwen. Voorbeelden zijn: voldoende volkstuinten, schooltuinen, eetbare balkons, daken en parken.
12.
De gemeente Den Haag laat onderzoek doen naar het potentieel en de voordelen van de productie en consumptie van duurzame landbouw van gezonde bodem, in de regio Zuidwest Randstad. Zie het onderzoeksvoorstel in bijlage 1.
13.
De gemeente Den Haag ontwikkelt onderwijsprogramma's voor het basis- en middelbaar onderwijs over regionale voedselproductie en bekijkt welke boerderijen en tuinderijen geschikt zouden zijn voor boerderijschoolprojecten.
14.
De gemeente Den Haag ondersteunt de oprichting van een platform duurzame regionale voedselvoorziening, waar alle belangrijke partijen op dit gebied regelmatig met elkaar om tafel zitten.
15.
De gemeente stimuleert dat de jaarlijkse Boerenburendag opnieuw wordt opgepakt. Dat betekent dat één dag in het jaar Haagse burgers een dag lang werken op een (biologische) boerderij of tuinderij in de ommelanden van Den Haag, met tot slot een grote gezamenlijke maaltijd op één van de boerenerven.
16.
De gemeente faciliteert de totstandkoming van de zogenaamde 'scheepsmarkt' waarbij met platbodems groenten en fruit uit de ommelanden aan de Bierkade worden aangevoerd en ter plekke verkocht.

7. Rapporten, boeken en artikelen

1. Linking Ecology and Culture; towards a psychology of environmental degradation. Tilburg, Faculty of Social & Behavioral Sciences, Tilburg University; E. Heleen van Haften (2002)
2. From nutrient fluxes in animals to nutrient dynamics and health in animal production systems. Van Bruchem, Verstegen & Tamminga, 2000; Proceedings of the fifth international symposium on livestock farming systems. Switzerland 19-20 August 1999, Wageningen, pp. 28-48.
3. Our Common Future; World Commission on Environment and Development (WCED); G.H. Brundtland 1987
4. Permaculture: A Designer's Manual; Bill Mollison; Australia 1988
5. The Earth Care Manual: A Permaculture Handbook For Britain & Other Temperate Climates by Patrick Whitefield 2005
6. Bio +Divers = gezond; Informatief rapport in het kader van BAP Leiden en omgeving; GGD Nienke Sluis 2009
7. Voeding en gezondheid; E.H. van Haften en C.W.E. Schadee, Jaarboek Integrale Geneeskunde 2009, Stichting TIG pp 179-192
8. The Environmental Food Crisis; UNEP February 2009
9. Livestock's long shadow; FAO; 2006
10. Nota duurzaam Voedsel; Naar een duurzame consumptie en productie van voedsel; LNV 2009
11. Executive Summary of the Synthesis Report; IAASTD; International Assessment of Agricultural Science en Technology for Development; April 2008;
12. "Comparative analysis of organic and non-organic farming systems: A critical assessment of farm profitability"; FAO 2009
13. Onze Keuze; Een actieplan om het klimaat te redden; Al Gore; Meulenhoff 2010
14. Soil carbon and organic farming; Soil Association; UK 2009
15. Van top-down naar bodem-up; Review van kringlooplandbouw in de melkveehouderij; CLM 2009
16. Voedselzekerheid; Een beschouwing vanuit 3 dimensies; LEI Wageningen 2009
17. Nota ruimte; VROM 2006
18. Agenda voor een vitaal platteland; Inspelen op veranderingen; LNV 2004
19. Rond de tafel; Advies over en rond voedselkwaliteit; Raad voor het landelijk gebied 2008
20. Monitor Duurzaam Nederland; CBS, CPB, Planbureau voor de leefomgeving, Sociaal Cultureel Planbureau 2009
21. Stadslandbouw; Stadslandbouw onder de loep; 2007 Universiteit Wageningen
22. Stad en Landbouw: een vruchtbare combinatie; brochure 2006; Praktijkonderzoek Plant en omgeving.
23. Kracht van koeien; Springplank naar een duurzame veehouderij; Wageningen 2009
24. Dichterbij- Over regionalisering van voedselketens en een grotere rol voor de consument; M.C.H Wagemans; 2009; Innovatienetwerk
25. Healthy and sustainable food for London; the mayors food strategy; 2006
26. Plannen voor een duurzame en democratische stad; M. Bayer; RO magazine maart 2010;
27. Buurt de boer op; Markt verbindt stad en land; Groene Participatiemaatschappij helpt; MOVISIE; Van de Wiel 2007
28. Regio's om van te smullen; Handboek regionale landbouw met het Overijsselse Vechtdal als voorbeeld; Wiskerke 2008.
29. Een welvarend platteland begint in de stad; Aanbevelingen van de Community of Practice ' Naar een nieuwe generatie stad-land relaties'; B. Pijnenburg, G. Remmers; 2009.
30. Regionalisering als alternatief voor neoliberale globalisering; Beleid en praktijk; Guus Geurts e.a. 2008
31. Rond de tafel; Advies over en voor voedselkwaliteit; Raad voor het landelijk gebied mei 2008
32. Wie zorgt voor wie?; Op weg naar een duurzame relatie tussen stad en platteland; Wetenschapswinkel Wageningen 2008; Christel Engelen
33. Regionalisering als alternatief voor neoliberale globalisering; Beleid en praktijk; Guus Geurts Voor de verandering april 2008
34. Transitie Handboek; Rob Hopkins 2009, Jan van Arkel
35. Op weg naar een duurzaam Den Haag; Kadernota Duurzaamheid; Gemeente Den Haag 2009

Bijlagen:

Voor artikelen en interessante links verwijzen we u naar de websites www.haagsmilieucentrum.nl en www.gezondegronden.nl.

Bijlage I Lijst deelnemers Denktank Gezonde Gronden.

Bijlage II Onderzoeksvorstel duurzame regionale voedselproductie en potentiële zelfvoorzienendheid

Bijlage I

1. Bessie Schadee (voorzitter, burgerinitiatief GG, Aquarius Alliance partner)
2. Job Suijker (secretaris, projectmedewerker Haags Milieucentrum)
3. Gea Boessenkool (directeur Adviesbureau Aarde-Werk)
4. Piet Bongers (veehouder, burgerinitiatief GG, Aquarius Alliance partner)
5. Jeroen Boon (Kiemkracht, advies stad- platteland initiatieven)
6. Heleen van Haften (wetenschapper, burgerinitiatief GG, Aquarius Alliance partner)
7. Roelf Havinga (inspecteur milieu ZH, bodemadviseur, Aquarius Alliance partner)
8. Radjen Lachhusing (geestelijke Hindoestaanse gemeenschap in Den Haag)
9. Derwish Maddoe (opbouwwerker, projectleider Nieuwe Sporen in Den Haag)
10. Jan Diek van Mansvelt (voormalig hoogleraar alternatieve landbouw, Raad van Advies Aquarius Alliance)
11. Wim van Rijn (boer, Geitenboerderij 't Geertje in Zoeterwoude)
12. Kees Stuurup † (Movisie, begeleider van Buurt zoekt Boer jaarmarkt)
13. Menno Swaak (burgerinitiatief GG + Anastasia landbouw)
14. Margje Vlasveld (projectleider IDeeWinkel in Leiden, diëtiste)
15. Nellie van Winden (boerin, boerderij Van Winden, Midden Delfland)

Bijlage II

Onderzoeksvoorstel duurzame regionale voedselproductie en potentiële zelfvoorziening

Het onderzoek behelst met name het in kaart brengen van de biovoedselpotentie: hoeveel biologisch voedsel valt in een bepaald gebied rond Den Haag en in de stad zelf te produceren. Daarbij wordt de potentie van duurzame glastuinbouw met groene energie in het Westland meegenomen. Het gaat ook om de productie op gronden die nu voor veeteelt worden gebruikt maar die ook voor biologische landbouw geschikt kunnen worden gemaakt.

Binnen de stad gaat het om plekken die voor biovoedselproductie toegevoegd of geschikt gemaakt kunnen worden, dus voor o.a. stadstuinen, balkons en daken. Uitgesloten worden gronden die nu gebruikt worden voor bebouwing, natuur of groene recreatie.

Deze potentiële productie wordt afgezet tegen de voedselbehoefte in hetzelfde gebied. Zo komen we te weten hoe ver je in een dichtbevolkt gebied zoals Den Haag en ommelanden kan komen in het voorzien van de eigen bevolking van biologisch geproduceerd voedsel van gezonde bodem uit de eigen omgeving. Een dergelijk onderzoek zal tevens een impuls geven aan de publiciteit rond het vraagstuk van voedselzekerheid en aan de betrokkenheid van de bevolking daarbij.

Een andere doelstelling is onderzoeken hoe deze biostreekproducten in de regio kunnen worden gedistribueerd en tegen welke prijs. Daarin worden kostenvoordelen meeberekend als het uitschakelen van de tussenhandel, minder transport door de korte afstanden, minder opslag en minder arbeidskosten door de inzet van laaggeschoolde en dus goedkopere arbeidskrachten. In kaart wordt gebracht hoeveel koolstof er via een gezonde bodem extra kan worden opgeslagen. Daarnaast wordt onderzocht hoeveel energie deze vrijwel gesloten regionale biovoedselketen minder gebruikt ten opzichte van de traditionele manier van voedselproductie en -consumptie en hoeveel minder uitstoot van broeikasgassen dat met zich meebrengt.

Ten slotte is het van belang te weten hoeveel extra werkgelegenheid voor de regio regionale biologische voedselproductie oplevert, plus alle (kosten)voordelen om laaggeschoolde jongeren die anders in een uitkerings situatie terecht zouden komen een baan dichtbij huis aan te kunnen bieden.

Toelichting koolstofopslag

Volgens niet de minste klimaatwetenschappers ligt de CO₂-concentratie in de atmosfeer voor een 'veilig klimaat' op 350 ppm, terwijl we nu al op 390 ppm zitten. Dat betekent dat de CO₂-concentratie zou moeten verminderen. Er zijn niet veel mogelijkheden om CO₂ tegen niet al te hoge kosten aan de atmosfeer te onttrekken. Een mogelijkheid is het planten van bossen, die vervolgens ook eeuwen bos moeten blijven. Een mogelijkheid die weinig aandacht krijgt, is de blijvende opslag van koolstof in de bodem. In 'dood' organisch materiaal in de bodem is namelijk driemaal meer koolstof opgeslagen dan in de levende flora zoals bossen. Door het upgraden van (door de traditionele landbouw verarmde) gronden met weinig biomassa naar gezonde gronden met blijvend veel biomassa kan ook CO₂ aan de atmosfeer worden onttrokken. Dat kan onder meer via biologische kringlooplandbouw.

Biologische kringlooplandbouw heeft tevens het voordeel van een veel beter bodemleven met meer voedingsstoffen en een veel betere sponswerking. Dit grotere vermogen om water vast te houden is weer van belang voor het tegengaan van overstromingen en voor een betere landbouwproductie door een betere waterhuishouding.

Gezonde grond is overigens niet alleen van belang voor de verduurzaming van de voedselproductie in ons eigen land en onze eigen regio. In een aantal ontwikkelingslanden heeft biologische landbouw met name door de gezondere bodem vaak een hogere opbrengst omdat deze veel beter dan de moderne landbouw opgewassen is tegen extreme weersomstandigheden, zoals langer durende periodes van droogte. En dat ook nog eens tegen lagere kosten, aangezien geen gif, gemanipuleerd zaaigoed, kunstmest, energie-intensieve machines en minder beregening nodig is. Juist in ontwikkelingslanden is een arbeidsintensieve en kapitaalintensieve ontwikkeling, voor een deel gericht op productie en distributie voor de eigen bevolking, gewenst. Zeker als armoedebestrijding het eerste doel is.

Bijlage III

Pleidooi voor een duurzame veehouderij; einde aan de georganiseerde onverantwoordelijkheid

Aanbevelingen

Wij, wetenschappers uit uiteenlopende disciplines, verbonden aan Nederlandse universiteiten als (emeritus) hoogleraar, zijn van mening dat de intensieve veehouderij moet worden gesaneerd en omgevormd tot een dier-, mens- en milieuvriendelijk systeem dat tegemoetkomt aan de natuur en behoeftes van alle levende wezens. Wij denken dat daartoe om te beginnen de plannen gerealiseerd moeten worden die tien jaar geleden al werden geformuleerd door o.a. Wijffels en Brinkhorst. Wij pleiten daarom voor een kritische evaluatie van wat er in concreto gedaan is met de aanbevelingen van de commissie-Wijffels, en vooral wat niet gedaan is.

Daarnaast formuleren we de volgende algemene uitgangspunten die in onze visie richtinggevend moeten zijn bij de hervorming van de sector:

1. De overheid en niet de markt moet verandering sturen. Bij het hervormen van de veed industrie moet de overheid uitdrukkelijk een sturende rol spelen. Via regelgeving moet de overheid afdwingen dat de productie van vlees en zuivel duurzaam is.
2. De consumptie van dierlijke eiwitten moet worden verlaagd met minstens 33 % in 2020. Dit moet een doelstelling worden van het kabinetsbeleid. De overheid kan deze doelstelling, die een gedragsverandering van de consument vraagt, deels bereiken middels voorlichting met onafhankelijke informatie over dierenwelzijn, milieu, ecologische voetafdruk en gezondheid.
3. Alle maatschappelijke kosten van de productie van vlees en zuivel moeten worden verdisconteerd in de prijs, volgens het principe 'de vervuiler betaalt'. Sleuteltermen voor de consumptie van vlees en zuivel moeten worden: minder en beter. Boeren die verbeteringen in kwaliteit, duurzaamheid en dierenwelzijn verwezenlijken, zullen een hoger inkomen genereren doordat de maatschappelijke kosten van hun product lager zijn.
4. Nederland moet voortrekker van Europa worden. Maatregelen moeten waar mogelijk in Europees verband genomen worden, maar Nederland moet, gezien de omvang van de sector in Nederland, het voortouw nemen.
5. Welzijn van dieren moet een centrale plaats krijgen in de veehouderij. De overheid moet dierenwelzijn waarborgen door welzijnsonvriendelijke methoden te verbieden.
6. Het gebruik van antibiotica en hormonen in de veeteelt moet verboden worden. Het mag alleen in specifieke, duidelijk omschreven gevallen worden toegestaan voor individuele dieren die ziek zijn.
7. Grondgebonden landbouw en gesloten kringlopen in de productie van dierlijke eiwitten moeten het uitgangspunt vormen. Het fokken, vetmesten en het slachten van landbouwhuisdieren alsmede de productie van grondstoffen van veevoer moet bij voorkeur binnen één regio gebeuren.
8. De vestiging en uitbreiding van grootschalige veed industrieën moet aan banden gelegd worden, om verdere aantasting van het landelijk gebied tegen te gaan. Er moet een grens worden gesteld aan het aantal te houden dieren per hectare, per provincie of in heel Nederland.
9. Boeren moeten de kans krijgen het hoofd boven water te houden. Bij de door ons voorgestelde gedwongen herstructurering is duidelijk dat de sector problemen zal krijgen in de transitiefase. Er is dus flankerend beleid nodig, waarbij de overheid degenen die in de problemen komen zal moeten helpen zich aan te passen. Gezien de hoge maatschappelijke kosten van de huidige wijze van bedrijfsvoering, zal deze investering zich op termijn terugbetalen.
10. De ontwikkeling van verantwoorde en smakelijke plantaardige voeding moet worden bevorderd. De overheid moet investeren in meer onderzoek naar efficiënte productie van plantaardige producten die voor de consument een volwaardige vervanger zijn van dierlijke producten. Een aantrekkelijk alternatief leidt vanzelf tot een lagere vlees- en zuivelconsumptie, en zal aldus alle genoemde problemen tegelijkertijd aanpakken, terwijl tevens de gezondheid van de consument erbij gebaat is.

Minder vlees. U weet nu waarom.

Haags Milieucentrum
Groot Hertoginnelaan 203
2517 ES Den Haag

070 30 50 286
info@haagsmilieucentrum.nl
www.haagsmilieucentrum.nl

Gezonde Gronden
Weimarstraat 23
2562 GN Den Haag

070 356 9978
info@gezondegronden.nl
www.gezondegronden.nl

SLUIT DE VOEDSELKRINGLOOP!